

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

1

LI

Vilnius 2019

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

1

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

1

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

MINDAUGAS Š A P O K A

Lietuvos istorijos institutas

**SENŪJŲ MUITŲ ADMINISTRAVIMAS
LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE 1710–1717 M.**

ANOTACIJA Straipsnis skirtas istoriografijoje dažnai nutylinų vadinamų „senųjų“ arba valdovo maitų tvarkymui ir rinkimo organizavimui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. antrajame dešimtmetyje. Tai buvo vienas iš nedaugelio greitų grynų pinigų šaltinių senojoje Lietuvos valstybėje, todėl šių maitų administravimą išlaikyti savo rankose norėjo tiek valdovo dvaras, tiek Lietuvos iždininkas. Pareigūnai taip pat intensyviai varžėsi dėl galimybės išsinuomoti maitų tvarkymą.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Augustas II, Mykolas Katilas, maitai, naujieji maitai, senieji maitai.

ABSTRACT This article is dedicated to the issue of the administration and collection of the so-called “old” or the sovereign’s customs duties in the Grand Duchy of Lithuania in the 1710s that historiography has often been reticent about. This was one of the few fast cash sources in the early modern Lithuania, therefore both the King’s court and the treasurer wanted to keep the administration of these duties in their hands. Moreover, officials actively competed for the right to rent the possibility to provide tax administration services.

KEYWORDS: Augustus II, Michał Kocieł, customs duties, new customs duties, old customs duties.

Tyrimų apžvalga

Tai, kad Lietuvos ekonomikos ir iždo istorijai skirtų tyrimų nėra daug, matyt, lemia solidžios šaltinių bazės trūkumas bei daugelio šaltinių sunaikinimas. Dauguma tyrimų susiję su XVI ar XVII a. finansais, o žinios apie maitų rinkimą XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje yra labai fragmentiškos.

Gintautas Sliesoriūnas naujausioje Lietuvos istorijos sintezėje užsimena apie muitų administravimo pakeitimus 1697 m.¹ Stanisławas Waschko savo studijoje, skirtoje Lenkijos muitų istorijai, gana išsamiai aptarė vadinamųjų „senujų“ ir „naujųjų“ muitų skirtumus bei jų rinkimo ypatumus, bet muitų rinkimų ypatybėms Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje skyrė vos kelis puslapius². Romanas Rybarskis ir Michałas Nyczas savo studijose, skirtose Respublikos finansams XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pradžioje, paskyrė kelis puslapius muitams Lietuvoje. M. Nyczas paminėjo, kad pajamos iš senujų muitų ėjo į valdovo išdą, bet nepateikė smulkesnių duomenų apie muitų administravimą³. Apibendrintai muitus aptarė ir Lietuvos išdą Vazų dinastijos laikotarpiu tyrinėjo Lenkijos istorikė Anna Filipczak-Kocur. Aprašydama valdovo išdą ji tik paminėjo, kad pajamos iš senujų muitų priklausė valdovui⁴. Jos ankstesniais tyrimais paremtoje studijoje, skirtoje visos Respublikos finansams 1587–1648 m., išsamiau šis klausimas taip pat neaptartas⁵. Antanas Tyla, analizuodamas XVI a. vidurio – XVII a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokesčių sistemos raidą, palietė senuosius muitus bei aprašė, kaip XVI a. pradžioje Lietuvoje rinkti muitai išsiskyrė į senuosius ir naujuosius⁶. Valdovo ekonomijų – dvarų, iš kurių turėjo būti išlaikomas valdovo dvaras – administravimą saksų valdovų laikais tyrinėjo Edwardas Stańczakas, bet jis visą dėmesį skyrė valdovo ekonomijoms, o ne muitams, todėl ir jis neaptarė senujų muitų rinkimo organizavimo klausimo⁷. XVIII a. antros pusės Lietuvos izdo komisijos veiklą tyrinėjo Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ir Irina Kiturko⁸.

Savo straipsnyje apie Lietuvos žydų dalyvavimą organizuojant Lietuvos muitinių darbą lenkų istorikė Maria Cieśla išskyrė senuosius muitus visoje Lietuvos muitų

¹ Lietuvos istorija, t. 6: G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. 46.

² S. Waschko, *Celnictwo w Polsce przedrozbiorowej*, Sopot–Poznań, 1960, s. 49–56, 84–85.

³ R. Rybarskis, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa, 1939, s. 292–293; M. Nyczas, *Geneza reform skarbowych sejmju niemego (studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717)*, Poznań, 1938, s. 19, 73–74.

⁴ A. Filipczak-Kocur, *Skarb Litewski za pierwszych dwu wazów 1587–1648*, Wrocław, 1994, s. 9–26, 38–39.

⁵ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty – Ustawy – Realizacja*, Warszawa, 2006, s. 389.

⁶ A. Tyla, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas. XVI amžiaus antroji pusė – XVII amžiaus vidurys*, Vilnius, 2012, p. 20–25, 42, 87, 110, 114–115, 181, 185.

⁷ E. Stańczak, *Kamera saska za czasów Augusta III*, Warszawa, 1973, s. 31–58.

⁸ И. Китурко, Деятельность скарбовой комиссии Великого Княжества Литовского по созданию таможенной службы как пример модернизации государственной системы управления во второй половине XVIII в., *XVIII amžiaus studijos*, t. 1, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2014, p. 114–127; R. Šmigelskytė-Stukienė, Iš LDK izdo komisijos istorijos: Izdo komisijos veiklos tikrinimas 1792–1793 m., *Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, sud. E. Rimša, Vilnius, 2004, p. 307–322 ir kt.

sistemoje ir pateikė informaciją apie žydus – šių nuomininkus XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje. Pasak jos, 1720 m. muitai buvo išnuomoti Pinkasui Izakovičiui (*Pinkas Izakowicz*). M. Cieśla taip pat užsimena, kad 1704 m. tiek senųjų, tiek naujųjų muitų nuomininkas buvo artimas Augusto II dvarui žydas Berentas Leimanas (*Berendt Lehmann*)⁹.

Senųjų muitų sąvoka ir Lietuvos muitų sistema

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVI a. pradžios vidaus ir eksporto muitų nustatymo bei muitinių steigimo teisė priklausė išimtinai didžiajam kunigaikščiui. Nuo XVI a. pradžios muitai buvo administruojami juos išnuomojant pavieniams asmenims arba asmenų grupei¹⁰. Tai buvo pats patogiausias būdas greitai gauti grynųjų pinigų. Administratoriai dažniausiai dalį suderėtos nuomos sumos sumokėdavo iš karto. Vėliau laikydami muitus (paprastai tiesioginį tvarkymo darbą patikėdami žydams ar kitiems nuomininkams) jie susirinkdavo sumokėtą sumą ir pasipelnėdavo. XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Lietuvos muitų sistema buvo archajiška ir blogai organizuota¹¹.

Pajamų valstybės ižde trūko, todėl Lenkijoje Žygimantas Senasis 1507 m. įvedė naujus (papildomus) muitus, o 1512 m. prekių sąrašas, nuo kurių šie muitai turėjo būti renkami, buvo smarkiai išplėstas¹². Siekdamas padidinti Lietuvos iždo pajamas, valdovas taip pat įvedė papildomus muitus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Jie buvo pavadinti „naujaisiais“ muitais ir rinkti greta viduramžiais egzistavusių muitų, kurie pradėti vadinti „senaisiais“. Naujieji muitai buvo renkami pagal griežtesnes taisykles nuo tam tikrų prekių, o senieji buvo mažesni ir rinkti laikantis senovinių papročių ir tradicijų. Pirmą kartą senieji ir naujieji muitai yra paminėti 1523 m.¹³ Nuo XVI a. antro dešimtmečio pabaigos Žygimantas Senasis ėmė nuomoti muitus atskirai: vieni asmenys gaudavo

⁹ M. Cieśla, Żydowscy celnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII–XVIII wieku, *Studia Judaica* t. 19, 2016, nr. 2(38), s. 238.

¹⁰ М. Довнар-Запольский, *Государственное хозяйство великого княжества Литовского при Ягеллонах*, т. 1, Киев, 1901, с. 492–493.

¹¹ Kaip rodo Lariso Žerebcovo (*Лариса Жеребцова*) tyrimai, Lietuvai priklausiusiose rusėniškose žemėse buvo net 42 rūšių muitai. Tiesa, jiems priskiriami ir apmokėjimai už naudojimąsi tam tikromis paslaugomis, pvz., kelių ar tiltų mokėtis, apmokėjimas už prekių svėrimą ir pan. Žr.: Л. Жеребцова, Структура таможенной системы Великого Княжества Литовского в конце XV – середине XVI вв., *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*, т. I, 2009, с. 154–162.

¹² S. Waschko, min. veik., p. 51.

¹³ М. Довнар-Запольский, *Государственное хозяйство великого княжества Литовского...*, с. 496–497.

administruoti senuosius, kiti naujuosius muitus. 1519 m. sudaryta pirmoji žinoma senųjų muitų nuomos sutartis¹⁴.

Didėjant diduomenės ir bajorijos įtakai, muitų kontrolę pamažu perėmė Lietuvos seimas, o po 1569 m. unijos – bendras Lenkijos ir Lietuvos seimas. Livonijos karo metu (nuo 1561 m.) seimas ėmė skelbti naujus muitus, o Žygimanto Senojo laikų muitai (senieji ir naujieji) buvo nebeatskiriami ir bendrai pradėti vadinti senaisiais muitais¹⁵. Žygimanto Augusto laikais 1561 m. įvestas muitas vėliau buvo prijungtas prie senųjų muitų¹⁶. Kaip matyti iš šios apžvalgos, nuo Žygimanto Senojo laikų egzistavo dvi sąvokos: senieji ir naujieji muitai, laikui bėgant jų prasmė vis keitėsi. Tikėtina, kad 1523 m. senieji muitai reišė pagal žodinę tradiciją renkamus muitus, atėjusius iš Kazimiero Jogailaičio ar netgi dar senesnių laikų, o Žygimanto Augusto laikais ši sąvoka jau reišė Žygimanto Senojo įvestus muitus. 1569 m. sudaryta Liublino unija Lietuvos bajoriją ir dvasininkus atleido nuo visų tuo metu galiojusių muitų – nuo tada juos turėjo mokėti tik pirkliai. Ši nuostata pakartota Trečiajame Lietuvos statute¹⁷.

Manoma, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio išdas atsiskyrė nuo valstybės išdo pasakutiniaus Kazimiero Jogailaičio valdymo metais¹⁸, bet tokia forma, koks valdovo išdas Lietuvoje egzistavo XVII a. pabaigoje, buvo sukurtas 1589 m. Tų metų seimas nustatė, kad valdovo išdas turėjo gauti pajamų iš Alytaus, Brastos, Gardino, Kobryno, Mogiliauvo ir Šiaulių valdų bei senųjų muitų, kuriuos konstitucija apibrėžė kaip *myta stare*. Tų pačių 1589 m. konstitucija patvirtino bajorijos ir dvasininkų atleidimą nuo muitų¹⁹. Tad 1589 m. datą ir reikėtų laikyti senųjų muitų, kaip jie buvo suprantami XVIII a. pradžioje, atsiradimo data. Paprastai tariant, tai buvo visi nuo seniausių laikų atėję ir Žygimanto Senojo bei Žygimanto Augusto laikais įvesti muitai, kuriuos mokėjo tik pirkliai nuo įve-

¹⁴ L. Karalius, XVI a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitinės aktai Lietuvos Metrikoje (šaltiniotyrynės problemos), *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sud. E. Rimša, Vilnius, 2005, p. 208.

¹⁵ М. Довнар-Запольский, *Государственное хозяйство великого княжества Литовского...*, с. 499–500.

¹⁶ A. Tyła, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas..., p. 20.

¹⁷ *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego* (toliau – VL), t. 2, Petersburg, 1859, s. 87–92; *Wýwody prawa o clach W. X. Litt. Na których ułożenie instruktarza do exakcyi celnych fundować się powinny* (be leidimo vietos, 1766).

¹⁸ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań, 1995, s. 188; *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego [...] teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Naiśnieyszego Krola Jego Mosci Augusta Trzeciego przedrukowany*, Wilno, 1744, s. 31–33.

¹⁹ VL, s. 289; A. Tyła, Lietuvos rūmų išdas: pajamų šaltiniai ir jų panaudojimas (XVI a. pab. – XVII a.), *Lietuvos istorijos metraštis*. 1995, 1996, p. 31. Senųjų muitų reglamentavimas XVII a. Lietuvos konstitucijose iš esmės nefigūruoja – yra tik kelios konstitucijos, garantuojančios atleidimą, tiek nuo naujų ir senų muitų, pvz., 1676 m. konstitucija Bychovo miestui, VL, t. 5, s. 214. Taip pat 1677 m. konstitucija, numatanti bausmes už pažeidimus renkant senuosius ir naujuosius muitus, ten pat, p. 258.

žamų ir išvežamų iš Respublikos teritorijos prekių ir kurių pajamos ėjo į valdovo išdą, t. y. jo dvaro išlaikymui.

Lietuvos muitų išskyrimas į senuosius ir naujuosius yra supaprastintas visos sistemos vaizdas. Paprastumo dėlei šiame straipsnyje vartojami šie terminai. Straipsnio objektas – tai senieji muitai, šaltiniuose vadinami *clo stare*, *myto stare*, *cla JKMšci*, *cla ruskie i staroruskie* ir kt. Naujųjų muitų sąvoka apima nemažai muitų, rinktų Lietuvoje XVI–XVIII a. Visi jie buvo įvedami laikinai, o jiems pratęsti reikėjo seimo sutikimo. Paprastai šiuos muitus turėjo mokėti ir bajorija. Dažnai seimai tiesiog automatiškai pratęsdavo šių muitų galiojimą. Visgi tai, kad šiems muitams reikėjo seimo pratęsimo, buvo pagrindinis skirtumas nuo senųjų muitų, kurie buvo nuolatiniai. Taigi Lietuvoje rinkti: naujai padidintas muitas (*clo nowo podwyższone*, *clo nowe*), pirmą kartą įvestas 1577 m.²⁰; vandeniu plukdomų prekių muitas (*splaw wodny*), pirmą kartą paminėtas 1609 m.²¹ ir kartais konstitucijose prijungiamas prie kitų muitų; magdeburginių miestų pirklų muitas (*donativum kupieckie*), įvestas 1628 m.²², padidintos pagalbos muitas (*aukcya*, *auctio subsidiorum*), įvestas 1629 m.²³, vėliau sujungtas su naujuoju padidintu muičiu; druskos muitas (*clo nowe solne*), įvestas 1661 m.²⁴; taip pat tabako monopolis, kuris gali būti priskiriamas prie muitų, žinomas nuo 1661 m.²⁵

XVIII a. senieji muitai prilygo maždaug 2 procentams prekių vertės (2 auksinai nuo 100 auksinų prekės vertės). Naujieji muitai galėjo siekti net 7–9 procentus prekių vertės, nelygu kokius naujuosius muitus patvirtindavo seimas, tad prekių apmokestinimo išraiška senieji muitai sudarė maždaug 1/4 naujųjų muitų dydžio. XVIII a. pagrindinis skirtumas tarp senųjų ir naujųjų muitų buvo tas, kad naujuosius muitus turėjo mokėti pirkliai ir, esant seimo sprendimui, bajorija. O senuosius muitus turėjo mokėti tik pirkliai²⁶.

Pajamos iš muitų – taip pat mažai tyrinėta sritis. Yra žinoma, kad pajamos iš muitų Aleksandro Jogailaičio laikais (1492–1506) galėjo siekti apie 1167–1400 kapų grašių²⁷. A. Filipczak-Kocur, cituodama Leono Sapiegos laišką teigė, kad iš senųjų muitų 1586 m. valdovas turėjo apie 25 tūkst. auksinų pajamų per metus, o realios pajamos kai kada siekė 70 tūkst. auksinų, t. y. pusė sumos likdavo muitų nuomotojui²⁸. A. Tyla nustatė, kad

²⁰ *VL*, t. 2, s. 193.

²¹ Ten pat, p. 475.

²² Ten pat, t. 3, p. 279.

²³ Ten pat, p. 296.

²⁴ Ten pat, t. 4, p. 382.

²⁵ Ten pat, p. 370.

²⁶ *Wywody prawa o clach W. X. Litt. Na których ułożenie instruktarza do exakcyi celnych fundować się powinno*. Teoriškai nuo tų prekių, kurios buvo pagamintos užsienyje ir buvo įvežamos bajoro ne jo reikmėms, reikėjo mokėti senuosius muitus, bet nėra įrodymų, kad bajorija tą darydavo.

²⁷ K. Pietkiewicz, min. veik., p. 230.

²⁸ A. Filipczak-Kocur, *Skarb Litewski za pierwszych dwu Wazów 1587–1648...*, s. 10.

XVII a. pradžioje Lietuvos iždas iš naujųjų maitų turėjo apie 80 tūkst. auksinų realių pajamų; iš senųjų maitų XVII a. pradžioje buvo gaunama apie 30 tūkst. auksinų realių pajamų, o XVII a. ketvirtą–penktą dešimtmečiais – 40–60 tūkst. pajamų. XVII a. šeštojo dešimtmečio pradžioje pajamos siekė 40 tūkst.²⁹

XVIII a. pradžioje naujųjų maitų pagrindinio administratoriaus Lietuvos iždininko pelnas galėdavo siekti apie 60–90 tūkst. auksinų per metus. Gana tikslūs duomenys apie naujųjų maitų pajamas 1710–1717 m. rodo, kad 1710 m. valstybės iždui liko vos 60 tūkst. auksinų pajamų. Galima numanyti, kad tokias pajamas lėmė Didžiojo Šiaurės karo nunikojimai ir 1709–1710 m. maro epidemija, nes po kelerių metų pajamos stabilizavosi ir svyravo tarp 110–160 tūkst. auksinų³⁰.

Iš netiesioginių šaltinių galima bent apytiksliai sužinoti, kiek galėjo likti senųjų maitų nuomininkui pajamų per metus. 1715 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo byloje nurodyta, kad senųjų maitų nuomininkas per trejus maitų tvarkymo metus susirinko 120 tūkst. auksinų atlyginimą, kas sudarytų 40 tūkst. per metus³¹.

Maitų administravimas Respublikoje buvo grįstas pasitikėjimu ir tradicija. Iždininkas seime turėjo pateikti savo skaičiavimus, kiek buvo gauta pajamų iš maitų, bei turėjo prisiekti, kad šie duomenys yra teisingi, nors visi žinojo, kad jis pasiliko dideles sumas už administravimą, mat Respublika nebuvo numačiusi jokio kito atlyginimo iždininkui. Toliau straipsnyje pateiktas pasakojimas apie kovą dėl senųjų maitų kontrolės puikiai iliustruoja, kokia svarbi tai buvo sritis. Valstybėje, kur beveik nebuvo pastovių mokesčių, valdovui buvo praktiškai neįmanoma pasinaudoti kreditine sistema, kas sėkmingai buvo daroma Vakarų Europos valstybėse. Tokiomis aplinkybėmis maitai buvo vienas iš nedaugelio grynųjų pinigų šaltinių. Greta valstybinių dvarų (seniūnijų), duodamų pareigūnams, tai buvo vienintelis realus pajamų šaltinis, užtikrinantis valstybės skolos privačiam asmeniui išmokėjimą (pvz., už atliktas pasiuntintinybes savo lėšomis į užsienį) arba atlyginimą už einamas pareigas (pvz., etmonų pensijos).

Senųjų maitų administravimas XVIII a. pradžioje

1697 m. buvo priimtas koekvacijos įstatymas (*coaequatio iurum*), sumažinęs Lietuvos ministrų teises pagal Lenkijos pavyzdį, ir numatęs, kad senųjų maitų administra-

²⁹ A. Tyła, Lietuvos rūmų iždas..., p. 42.

³⁰ M. Šapoka, *Warfare, Loyalty and Rebellion: The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–17*, London, New York, 2018, p. 65–66.

³¹ Vyriausiojo tribunolo byla, 1715 m. gegužės 18 d., Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), senieji aktai (toliau – SA), b. 422, l. 402–407.

vimas turi pereiti Respublikai, t. y. tapti nebe valdovų rūmų išdo, o Respublikos, šiuo atveju Lietuvos, išdo pajamų dalimi. Šiuos muitus, kaip ir naujuosius muitus turėjo tvarkyti Lietuvos išdininkas, valdovo išdui mokėdamas 100 tūkst. auksinų per dvejus metus (50 tūkst. auksinų per metus)³². Iš įstatymo formuluotės nėra iki galo aiškus Lietuvos išdininko vaidmuo administruojant senuosius muitus. Tai galėjo reikšti, kad nuo šiol išdininkai tvarkys šiuos muitus, t. y. bus pagrindiniai administratoriai, kurie parinks nuomininkus atskiroms muitinėms. Iš kitos pusės, tai galėjo reikšti, kad dabartinis ir būsimi išdininkai tik patvirtins Respublikos (t. y. seimo) sudarytus kontraktus dėl senųjų muitų nuomos, kitaip tariant, administratorių pareigas įformins specialiu dokumentu, kaip tai buvo daroma valstybinių seniūnijų atveju. Bet koku atveju toks išdininko vaidmens įtvirtinimas turėjo labiau stiprinti valdovo sprendimų kontrolę.

Sunku pasakyti, kodėl bajorija nusprendė pakeisti senųjų muitų rinkimo tvarką. Lenkijoje taip pat egzistavo panašūs muitai, kurių pajamos ėjo į valdovo išdą. Istoriografija nėra iki galo išaiškinusi Lenkijos išdininko vaidmens renkant šiuos muitus XVII a. pabaigoje, bet jie iš dalies buvo renkami su valstybinio Lenkijos išdo muitais, kurių rinkimą administruavo Lenkijos išdininkas³³. Koekvacijos įstatymo dvasia buvo suvienodintos Lietuvos ir Lenkijos ministrų teisės, tad senųjų muitų perdavimas į didesnę ar mažesnę Lietuvos išdininko kontrolę tiesiogiai su tuo siejosi.

Nėra abejonės, kad tam tikrą vaidmenį atliko ir tai, kad muitai (senieji ir naujieji) buvo vienas iš nedaugelio greitų grynųjų pinigų šaltinių senojoje Lietuvos valstybėje (ne veltui etmonai savo pensijas stengėsi užsitikrinti būtent iš muitų, o ne iš kitų mokesčių). Muitų kontrolė vidinėje Lietuvos kovoje tarp Sapiegų ir kitų didikų remiamos bajorijos buvo vienas iš elementų, leidusių užsitikrinti tam tikras pajamas, kurias galima buvo panaudoti kovojant su priešininku.

Pagal naujai priimtą įstatymą senųjų muitų kontrolė turėjo pereiti į daugumos bajorijos nemėgstamų Sapiegų rankas, nes Benediktas Sapieha (*Benedykt Sapieha*) tuo metu buvo Lietuvos išdininkas. Tai gali atrodyti kaip prieštaravimas, bet išdininko pareigybės niekaip nebuvo galima apeiti, nes menkai išvystytoje Lietuvos išdo administracijoje kitų valdžios institutų, galėjusių perimti senųjų muitų kontrolę, paprasčiausiai nebuvo. Jų kontrolės nebuvo galima pavesti ir pavietų seimeliams kaip kitų mokesčių (pvz., padūmės) atveju. Reikia nepamiršti, kad šis įstatymas turėjo galioti ir kai išdininkas bus ne B. Sapiega, o kitas asmuo, tad įstatymą priėmusi bajorija galėjo nesureikšminti to, kad

³² VL, t. 5, s. 419: *Cła nowo podwyższone y stare W. X. Lit. skarb W. X. L. per plus offerentiam arendować będzie sine gravamine szlacheckich defluitacyi, wedlug praw dawnych, y te importancye, tam gdzie potrzeba Rzpltey ukaże, obracać się ma [...] A że stare cło mensae Regiae destynowane iest dawnieyszemi konstytucyami od Rzpltey, tedy kiedy Rzplta ad dispositionem suam bierze z tychże cel prowentow, Imć P. Podskarbi W.X.Lit ma wypłacać Krolowi Imci we dwu leciech od Seymu teraźnieyszego zacząwszy, sto tysięcy currentis monetae.*

³³ M. N y c z, *Geneza reform skarbowych sejmu niemego...*, s. 19.

tuo metu iždininkas buvo B. Sapiega. Iš tikrųjų Sapiegų priešininkai pirma pasitaikusia proga pabandė atimti senųjų muitų kontrolę iš B. Sapiegos.

Taigi 1697 m. įstatymas išsaugojo pajamas iš senųjų muitų valdovo ižde, bet karalius neteko teisės nustatyti sumos, už kurią jis norėjo išnuomoti muitus, bei teisės laisvai pasirinkti administratorius, o Lietuvos iždininkas gavo didesnę ar mažesnę senųjų muitų administravimo kontrolę. Koekvacijos įstatymas numatė, kad senieji muitai bus administruojami tokiu pačiu principu kaip ir naujieji muitai: iždininkas turėjo išnuomoti atskiras muitines pasiūliusiam didesnę kainą. Iždininkas turėjo sumokėti koekvacijos įstatymu nustatytą sumą (50 tūkst. auksinų) valdovo iždui, o pavykus surinkti daugiau – panaudoti kitoms Respublikos reikmėms pagal išduodamas asignacijas (koekvacijos įstatymas neapibrėžia, kas tai turėtų padaryti, bet „pagal nutylėjimą“ tą galėjo padaryti tik seimas, praktikoje – ir senato taryba bei Lietuvos bajorijos suvažiavimai) bei pasilikti tam tikrą sumą kaip uždarbį. Įstatymas neapibrėžė kiek, bet kaip minėta, administravimas buvo grįstas pasitikėjimu ir tradicija – iš iždininko buvo tikimasi, kad jeigu pajamų bus daug, jis visko nepasilikis sau, o proporcingai didins pinigų sumą, tenkančią Respublikos išlaidoms.

Kaip minėta, įstatymas numatė, kad per dvejus metus valdovo iždui turi būti sumokėta 100 tūkst. auksinų. Dvejų metų laikotarpis buvo vieno seimo kadencija, bet nei 1699 m. pacifikacinis, nei 1701–1702, nei 1703, nei 1710 m. Varšuvos konfederacinė taryba, nei 1712–1713 m. seimai nepriėmė jokio nutarimo dėl senųjų muitų.

Nors Augustas II 1697 m. karūnaciniam seime patvirtino koekvacijos įstatymą, karaliaus atstovai 1716 m. Liublino derybose su Tarnogrudo ir Vilniaus konfederacijų, nukreiptų prieš Augusto II politiką, atstovais laikėsi nuomonės, kad koekvacijos įstatymas atėmė senųjų muitų kontrolę iš valdovo tik dvejims metams³⁴. Tad reikia apžvelgti turimus istorinius šaltinius apie tai, kaip praktikoje buvo įgyvendinama ši koekvacijos įstatymo nuostata.

1698 m. vadinamųjų respublikonų (Sapiegų priešininkų) priimtame Puzevičių nutarime minimas Mykolas Katilas (*Michał Kociell*), tuometinis Polocko kaštelionas, kaip muitų (šaltinyje neišskirta, ar tai tik naujieji ar naujieji ir senieji muitai) administratorius, nes jam pavesta sumokėti Lietuvos instigatoriui 2 tūkst. auksinų asignaciją³⁵. 1700 m. Valkininkų nutarime teigiama, kad prieš tai (nenurodomas tikslus laikotarpis) B. Sapiega naujuosius muitus buvo išnuomojęs valdovo žydui Berentui Leimanui, o senuosius muitus B. Sapiega „buvo paėmęs į savo protekciją“. Teigiama, kad B. Sapiega pinigus, priklausiusius valdovui, iš senųjų muitų pasisavinęs, t. y. B. Leimano patikėtiniams truk-

³⁴ Liublino derybų dienoraštis, 1716 m. birželio 30 d. posėdis, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB), f. 9, b. 3116, l. 66.

³⁵ 1689 m. gruodžio 21 d. Puzevičių nutarimas, *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею* (toliau – АВАК), т. 4, Вильна, 1870, с. 279.

dė rinkti senuosius maitus. Tas pats Valkininkų nutarimas patvirtino M. Katilą (tuo metu jau Trakų kaštelioną) ir Žemaitijos seniūną Grigalių Ogiński (*Grzegorz Ogiński*) maitų (šaltinyje vėlgi neatskirta, ar tai tik naujieji, ar naujieji ir senieji) administratoriais dvejiems metams. B. Leimanui buvo patvirtinta teisė toliau nuomotis valdovo ekonomijas bei maitus (neiškiriama, ar tik naujuosius, ar naujuosius ir senuosius). Viena yra aišku, kad 1697–1700 m. dėl visų išdo pajamų šaltinių, taip pat senųjų maitų kaip valdovo išdo pajamų šaltinio kontrolės tarp respublikonų, M. Katilo ir G. Ogińskiego, bei B. Sapiegos vyko dideli ginčai³⁶.

1701–1702 m. seimas Švedijos invazijos akivaizdoje stengėsi sutaikyti kariaujančias Lietuvos puses: respublikonus ir Sapiegas. 1702 m. sausio mėnesį parengta susitaikymo sutartis numatė, kad koekvacijos įstatymas turi galioti visa apimtimi, tik senųjų maitų kontrolė turi grįžti į valdovo rankas, t. y. atkurta situacija, buvusi prieš 1697 m. koekvacijos įstatymą³⁷. Galima numanyti, kad šiame nutarime senųjų maitų grąžinimas į valdovo administraciją atsirado būtent Augusto II iniciatyva. Tiesa, šis susitarimas neįsigaliojo, nes seimas buvo išardytas, o Sapiegos toliau bendradarbiavo su švedais.

1703 m. Liublino seimas patvirtino Lietuvos raštininką Marcijoną Valavičių (*Marcjan Wołłowicz*) ir Lietuvos sargybininką Liudviką Pocięją (*Ludwik Pocięj*) maitų administratoriais dvejiems metams (padidintos pagalbos ir naujai padidintų maitų, o senieji maitai neminimi). M. Katilas ir G. Ogiński, tiesiogiai jų neįvardijant, minimi kaip buvę

³⁶ Žydai pagal įstatymus negalėjo tiesiogiai nuomotis maitų tvarkymo. Visada turėjo būti asmuo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoras pilietis, kuris oficialiai turėjo „administruoti“ maitus. Pvz., iš karaliaus Jono Sobieskio 1693 m. liepos 23 d. universalso aišku, kad valdovas senųjų maitų protekciją (*cla stare w wielkim xięstwie Litewskim w protekcyę zalecilišmy*) suteikė Lietuvos kancleriui Dominikui Mikalojui Radvilai bei pakancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai, o maitų nuomą patikėjo žydams Ickui Zelmanovičiui (*Icek Zelmanowicz*) ir Šmerlei Zelmanovičiui (*Szmerle Zelmanowicz*) – *ABAK*, t. 4, c. 210. Galima daryti prielaidą, kad 1699 m. arba dar anksčiau Augustas II išnuomojo B. Leimanui visas karališkąsias pajamas (iš ekonomijų ir senųjų maitų) Lietuvoje. Jeigu tikėtume respublikonais ir jų surašytu Valkininkų nutarimu, B. Sapiega neleido B. Leimanui laisvai rinkti senųjų maitų. Kadangi Valkininkų nutarimas pašalino B. Sapiegą iš išdininko pareigų, formalų maitų (neiškirta kokių) administravimą patikėjo M. Katilui ir G. Ogińskiui bei paliko B. Leimaną toliau nuomotis valdovo išdo pajamas, neabejotinai egzistavo šio žydo ir Augusto II susitarimas, o respublikonai nenorėjo ar neišdrįso nieko šioje schemoje keisti. Valdovo veiksmai šiuo atveju prieštaravo koekvacijos įstatymo raidei. 1716 m. vykstant deryboms tarp Tarnogrudo ir Vilniaus konfederatų bei valdovo pasiuntinių, šių atstovų Kujavijos vyskupas Konstantinas Šaniavskis (*Konstanty Szaniawski*) pareiškė, kad Augustas II niekada nepripažino koekvacijos įstatymo nuostatos, kuria jis neteko teisės skirti senųjų maitų administratorius: *Praw Coaequationis stanęlo sub Interregno, bez Króla na Króla, iak Krol JMść wszędzł na Thron, zaraz reklamavit, y byl continuo possesor*; Liublino derybų dienoraštis, 1716 m. birželio 27 d. posėdis, LMAVB, f. 9, b. 3116, l. 53.

³⁷ *Cla jednak staroruskie do stołu J.K.M-ci P.N.M-ego z dawna należąca circa antiquum usum nienu-raszenie zachowujęc*, žr.: *Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701–1702*, wyd. P. Smolarek, Warszawa, 1962, s. 302.

administratoriai³⁸. L. Pociėjus netrukus tapo išdininku. Išlieka atviras klausimas, ar po 1700 m. senuosius ir naujuosius muitus administravo tie patys didikai. 1707 m. balandžio mėnesį Stanislovas Leščinskis senųjų muitų administratoriumi paskyrė Benediktą Sa-
piegą, kuris netrukus mirė³⁹. Tuo metu Lietuvą valdė Stanislovo Leščinskio priešininkai, todėl šis nutarimas negalėjo būti įgyvendintas. 1708 m. Lietuvos teritoriją užėmus švedams ir Stanislovui Leščinskiui ištikimos kariuomenės daliniams, į senųjų muitų administravimą pretendavo naujasis Lietuvos išdininkas iš Stanislovo Leščinskio nominacijos Kazimieras Čartoryskis (*Kazimierz Czartoryski*)⁴⁰.

Pasitraukęs iš sosto 1706 m., Augustas II sugrįžo į Respubliką 1709 m. rudenį. Ligtolinis Lietuvos išdininkas iš Augusto II nominacijos L. Pociėjus 1709 m. spalio mėnesį buvo paskirtas didžiuoju etmonu, o naujuoju išdininku tapo M. Katilas. Senųjų muitų administravimo problema istoriniuose šaltiniuose vėl atsiranda 1710 m. balandžio 20 d., kai Augustas II suteikė jų administraciją Lietuvos išdininkui (*skarbný*)⁴¹ Jonui Šreteriui (*Jan Szretter*). Valdovas savarankiškai pasirinko, su kuo ir kokiomis sąlygomis sudaryti kontraktą dėl senųjų muitų administravimo, nekreipdamas dėmesio į koekvacijos įstatymą⁴². Pakanka duomenų tvirtinti, kad pats valdovas muitų nuoma nesirūpino, o šį reikalą buvo patikėjęs savo favoritui Jokūbui Flemingui (*Jacob Heinrich von Flemming*). Neaišku, ar jis buvo išsinuomojęs muitus iš valdovo, o po to pernuomodavo tretiesiems asmenims, ar tiesiog neoficialiai kuruodavo šį reikalą⁴³. Gali būti, kad šis J. Flemingo vaidmuo nuomojant senuosius muitus siejosi su tuo, kad 1710 m. valdovas įsteigė specialų organą, kuris turėjo prižiūrėti jo išdo pajamas Lenkijoje ir Lietuvoje. Šio organo sudėtis nebuvo tiksliai nustatyta: kartais į posėdžius buvo kviečiami Lenkijos ir Lietuvos

³⁸ *VZ*, t. 6, 59–60.

³⁹ Tai parodo, kad Stanislovas Leščinskis nepripažino koekvacijos įstatymo nuostatos dėl senųjų muitų administravimo pakeitimo, žr.: Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 48, b. 32744.

⁴⁰ 1709 m. antros pusės Vilniaus, Jurbarko, Kauno, Virbalio, Mogiliavo muitinėse surinkto maito ataskaitos rodo, kad abu muitus administravo L. Pociėjus. Iki rugsėjo mėnesio – Stanislovo Leščinskio šalininkas K. Čartoryskis, LVIA, SA, b. 4725, l. 963–965. K. Čartoryskio apie 1708 m. parengta Lietuvos muitų rinkimo instrukcija buvo skirta tiek senųjų, tiek naujųjų muitų rinkimui, kas rodytų, kad jis administravo abu muitus. Tiesa, vėliau jis pripažino, kad kai kurių muitinių, daugiausiai esančių rytinėje Lietuvoje, nekontroliavo (galima numanyti, kad dėl vykstančių karo veiksmų), žr. Biblioteka Czartoryskich (toliau – BCzar), sygn. 2585, k. 2, 13.

⁴¹ Išdininkis – Lietuvos išdo pareigūnas. XVIII a. pradžioje prižiūrėjo įvairių Lietuvos mokesčių (padūmės, hibernos) registrus, taip pat buvo atsakingas už kvartos mokesčio rinkimą.

⁴² Augusto II universalas, 1710 m. kovo 8 d., LVIA, SA, b. 4722 II dalis, l. 1287–1288.

⁴³ Motiejus Ancuta (*Maciej Ancuta*) Karoliui Stanislovui Radvilai (*Karol Stanisław Radziwiłł*), 1713 m. kovo 15 d., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (toliau – AGAD, AR), V, sygn. 126; Mykolas Puzyna (*Michał Puzyna*) Jonui Šembekui (*Jan Szembek*), 1715 m. balandžio 21 ir 28 d., BCzar, sygn. 469, nr. 65, 68; Augusto II universalas, 1715 m. balandžio 9 d., LVIA, SA, b. 4729 I dalis, l. 582–583.

ministrai, taip pat Augusto II dvariškiai saksai⁴⁴. Didesnę ar mažesnę senųjų muitų kontrolę J. Flemingas išlaikė iki pat 1717 m. Iš esmės administruojant senuosius muitus susidarė trijų lygių nuoma, mat J. Šreteris muitines išnuomodavo pavieniams nuomininkams. Tai, be abejo, mažino įplaukas į valdovo išdą, nes kiekvienas tarpininkas, tikėtina, ir J. Flemingas, pasilikdavo dalį pinigų. Kad Augustas II buvo nepatenkintas dėl įplaukų iš senųjų muitų dydžio, galima spręsti iš jo 1712 m. išleisto įsako, kuriuo jis įsakė pirkliais mokėti senuosius muitus prūsiškėmis, o ne Respublikos monetomis. Prūsiškos monetos tiko išlaidoms ne tik Respublikoje, bet ir užsienyje (pvz., Saksonijoje), kai Respublikos varinės monetos buvo menkavertės⁴⁵.

1710 m. vasarą karalių pasiekė žinios iš Vilniaus, kad tuo metu Lietuvos sostinėje posėdžiavusiame Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole kai kurie asmenys siekia perimti senųjų muitų kontrolę. Nors jie neįvardyti, galima įtarti Lietuvos išdininką M. Katilą, kuris tų pačių metų Vyriausiąjame Tribunole aktyviai veikė prieš tuo metu iš Lietuvos išvykusius Sapiegas. M. Katilas siekė prisiteisti milijonines sumas už karo metais Sapiegų padarytus nuostolius jo valdoms⁴⁶. Augusto II įspėjimo, kad visi planai perimti senųjų muitų kontrolę yra neteisėti, užteko – J. Šreteris ramiai laikė muitus iki pat 1713 m. balandžio⁴⁷. M. Katilas, kaip vienas koekvacijos įstatymo kūrėjų, buvo nepatenkintas, kad valdovas, paskirdamas naują administratorių, ignoravo Lietuvos išdininką, nors jo nebuvo galima apeiti pagal koekvacijos įstatymą, net jeigu koekvacijos įstatymas numatė tik formalų Lietuvos išdininko vaidmenį – sudaryto kontrakto patvirtinimą išdo dokumentu. M. Katilas galėjo remtis L. K. Pociejaus pavyzdžiu, kuris 1703–1710 m. būdamas Lietuvos išdininku, tikėtina, administravo senuosius ir naujuosius muitus. Bet koku atveju valdovas savarankiškai paskirti naujo senųjų muitų administratoriaus pagal koekvacijos įstatymą negalėjo.

Baigiantis J. Šreterio nuomos laikui, M. Katilas vėl nusprendė perimti senųjų muitų kontrolę. Lietuvos išdininkas parašė raštą karaliui ir išleido manifestą, skirtą visai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, ir pranešė, kad perima į savo rankas senųjų muitų kontrolę. Savo laiške Augustui II M. Katilas priminė, kad pagal koekvacijos įstatymą ir *pacta conventa* (karaliaus pasižadėjimus prieš karūnaciją, kurie patvirtino elekciniame seime priimtą koekvacijos įstatymą), senųjų muitų administracija turi priklausyti Lietuvos išdininkui. M. Katilas karaliui žadėjo, kad yra pasirengęs sumokėti į valdovo išdą tiek, kiek mokėdavo J. Šreteris⁴⁸.

⁴⁴ Plačiau apie Saksų kameros ir Valdovo išdo teismo įsteigimą bei veiklą žr.: E. S t a ņ c z a k, min. veik., p. 31–58.

⁴⁵ Augusto II universalas, 1712 m. balandžio 20 d., *ABAK*, t. 8, c. 302–303.

⁴⁶ Augustas II K. S. Radvilai, 1710 m., AGAD, AR, III, sygn. 20, l. 44; Vyriausiojo Tribunolo nuosprendis, 1710 m. gegužės 21 d., LVIA, SA, b. 404, l. 310–315.

⁴⁷ A. Tylos tyrimai rodo, kad XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje dažniausiai senuosius muitus valdovas perleisdavo trejiems metams, žr.: A. T y l a, Lietuvos rūmų išdas..., p. 42. Tačiau XVIII a. ši praktika nepasikeitė.

⁴⁸ *Interes ministerii mei skladam u nog Wazey Krulewskiej Msci Pana Mego Milosciwego respektu*

Savo manifeste visiems gyventojams ir pirkliais M. Katilas argumentavo taip pat. M. Katilas savo skundą argumentavo tuo, kad koekvacijos įstatymas senųjų muitų kontrolę atidavė Lietuvos išdininko atsakomybei, o šis valdovui turi kasmet mokėti 50 tūkst. aukšinių. M. Katilas toliau skelbė, kad nuo balandžio 20 d. jis perims senųjų muitų kontrolę ir žadėjo, kad padidėjus pajamų, padidins įmokas į valdovo išdą⁴⁹.

M. Katilo argumentacija amžininkams įspūdžio nepadarė. Jie manė, kad valdovas turi teisę į senuosius muitus⁵⁰. Sunku pasakyti, kodėl M. Katilas laukė trejus metus, kad atnaujintų savo pretenzijas seniesiems muitams. 1710 m. Augustas II buvo ką tik sugrįžęs į sostą, o 1710 m. Varšuvos konfederacinė taryba parodė didelę paramą karaliaus politikai. M. Katilas buvo ką tik gavęs išdininko urėdą iš valdovo, todėl tik paprieštaravo, bet nesinėmė jokių aktyvesnių veiksmų. Be to, 1710 m. M. Katilas buvo užsiėmęs Sapiegų valdų niokojimu. Šiems sugrįžus į Lietuvą iš Prūsijos, kur buvo pasitraukę bijodami represijų dėl savo paramos Švedijai ir Stanislovui Leščinskiui, lengvo grobio iš Sapiegų dvarų nebebuvo galima tikėtis. 1710–1713 m. nepasitenkinimas besitęsiančiu karu ir Augusto II vidaus politika didejo, todėl ir M. Katilas jautėsi drąsiau ir nuo formalių prieštaravimų perėjo prie konkrečių veiksmų.

Valdovas nė nemanė atsisakyti savo teisių. Dar 1713 m. sausio mėnesį naujasis Augusto II favoritas ir Lietuvos pakancleris K. Čartoryskis gavo karaliaus pažadą, kad pasibaigus J. Šreterio nuomai, jam bus perleista senųjų muitų kontrolė. Artėjant terminui K. Čartoryskis kreipėsi į J. Šreterį prašydamas informuoti, kiek jis gaudavo pajamų iš senųjų muitų per savo nuomos laikotarpį⁵¹. Tačiau sužinojęs apie M. Katilo planus perimti senuosius muitus, Augustas II apsigalvojo ir nusprendė senųjų muitų administraciją palikti J. Šreteriui⁵². Turbūt tai galima sieti su tuo, kad J. Šreteriui, kaip esamam senųjų muitų nuomininkui, buvo kur kas lengviau išlaikyti arba atgauti muitų kontrolę iš M. Katilo negu K. Čartoryskui, kuris nors ir buvo Lietuvos išdininkas iš Stanislovo

Panskiego szukam zebym niebył exclusus z niego suplikuie. Prawo Coaequationis y Pacta Conventa instabunt do Waszey Królewskiej Msci PMM zebys circa administrationem cla starego raczył mie zachować – M. Katilas Augustui II, 1713 m. kovo 27 d., BCzar, sygn. 465, nr. 58.

⁴⁹ *Oznaymuję iż [...] Rzpta [...] per Electionem et Constitutionem coaequationis Iurium Clo stare Mensae Regiae nalezące do szafunku dispozyciey urzedu Podskarbiego WXL antecessora mego oddawszy quantitatem co rok zł 50,000 a we dwóch leciech zł 100,000 current monetae zwyż rzezonego cla starego WXL naszemu Krolowi ad mensam eius regiam naznaczyla. Przestrzegaiąc aby takowe prawa Coaequationis iurium przez pacta conventa potwierdzone nie szły in confusionem y nienalezycie ad ministerium y urzedu podskarbiego nieudawali się [...] placenia cełl WXL od nia 04 20 w roku terazniejszym odbieram y wielo różny importancij wpadnie etiam maiorem nad opisanie constitutij coaequationis iezeli się pokaże quantitatem do skarbu JKM wnosić tenebor* – M. Katilo universalas, 1713 m. balandžio 6 d., LMAVB, f. 17, b. 177, l. 558–559.

⁵⁰ M. Ancuta K. S. Radvilai, 1713 m. balandžio 15 d., AGAD, AR, V, sygn. 126.

⁵¹ K. Čartoryskis J. Šreteriui, 1713 m. balandžio 29 d., LVIA, SA, b. 60, l. 89–90.

⁵² Augusto II universalas, 1713 m. liepos 30 d., ten pat, b. 58, l. 846–847.

Leščinskio nominacijos, bet jau keletą metų buvo nuo izdo reikalų nutolęs. Norėdamas padėti J. Šreteriui, valdovas į Vilnių nusiuntė Mykolą Puzyną, Lietuvos rūmų vėliavininką. Ginčas dėl senųjų muitų tvarkymo, kaip ir būdinga daugeliui XVIII a. pradžios Lietuvos politikos konfliktų, persikėlė į Vyriausiąjį Tribunolą. M. Puzyna vežė karaliaus raštus Vyriausiajam Tribunolui, kuriuos įteikė 1713 m. liepos 27 d. M. Puzyna viešai M. Katilą apkaltino valdovo teisių pažeidimu, nes išdininkas neturėjo jokios teisės rinkti senuosius muitus. M. Katilas neliko skolingas: užregistravo skundą, kuriame kvestionavo J. Šreterio bajorystę, o dėl šios priežasties ir dėl to, kad jis nebuvo atsisakęs „liuteronų tikėjimo sektos“, buvo kvestionuojama J. Šreterio teisė užimti valstybines pareigas Lietuvoje. Skundas baigėsi kaltinimais J. Šreteriui didžiuliais piktnaudžiavimais renkant muitus 1710–1713 m.⁵³ Matydamas, kad reikalas sudėtingas, Vyriausiasis Tribunolas vengė kištis į šią bylą ir nepriėmė jokio sprendimo.

Turimi šaltiniai neleidžia vienareikšmiškai atsakyti, ar muitinėse senuosius ir naujuosius muitus rinko tie patys asmenys. Jeigu M. Katilas skirdavo savus asmenis rinkti naujiesiems muitams, o J. Šreteris – seniesiems muitams, nėra aišku, kaip tokie asmenys sutardavo ir ar nekildavo tarp jų konfliktų. Todėl bent jau teoriškai abiejų rūšių muitų administravimas, atliekamas vieno asmens, valstybei ir pirkliams buvo naudingesnis. Tokiu atveju būtų mažiau muitinių pareigūnų, o ir pats administravimas būtų pigesnis. Visgi šaltiniai rodo, kad tose pačiose muitinėse būdavo raštininkai, rinkę naujuosius muitus, ir kiti raštininkai, rinkę senuosius muitus⁵⁴. Lietuvos kanclerio K. Radvilos tarnas Antonas Lojko (*Antoni Łojko*) taip aprašė kelionę laivais per muitines: „buvau priverstas nestoti Kauno ir Jurbarko muitinėse. Ačiū Dievui, kad viskas gerai baigėsi, nes visus, nieko neišskiriant, smaugia ir nuo vieno šlėktos laivo naujųjų muitų ima po 5 talerius, o senųjų muitų po 4 talerius, o jeigu laivas pirklių – tiek kiek pajėgs nulupti, būna ir 30 talerių.“⁵⁵

1713 m. rugsėjo mėnesį valdovo dvare vėl keistas senųjų muitų administravimas. J. Flemingas, matyt, išlaikęs senųjų muitų kontrolę kaip „pirmasis nuomininkas“, nusprendė atšaukti nuomą J. Šreteriui ir skyrė nauju nuomininku Lietuvos pakanclerį K. Čartoryskį, kuris savo atstovais paskyrė Stefaną Cedrovskį (*Stefan Cedrowski*) bei žydą Pinką Šakovičių (*Pinkas Szakowicz*). Kaip rodo dokumentai, toks J. Šreterio atšaukimas galėjo būti susijęs su tuo, kad jam taip ir nepavyko visiškai išlaikyti senųjų muitų kontrolės savo rankose – bent jau dalyje muitinių senuosius muitus rinko M. Katilas. Kadangi nuo M. Katilo ir J. Šreterio muitų tvarkymo pradžios jau buvo praėję pusė metų,

⁵³ M. Katilo skundas, 1713 m. rugpjūčio 5 d., Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (toliau – BPANKr), sygn. 6140, l. 8–11.

⁵⁴ Lemelis Wolfovičius (*Lemel Wolfowicz*) Hrehorui Kotovičiui (*Hrehory Kotowicz*), 1707 m. balandžio 4 d., *ABAK*, t. 7, c. 147; Rusijos pirklių protestas, 1712 m. lapkričio 12 d., Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. F1734, оп. I, л. 11, л. 800.

⁵⁵ Antonas Lojko K. S. Radvilai, 1713 m. gegužės 6 d., AGAD, AR, V, sygn. 8880.

karalius liepė jiems atlikti skaičiavimus ir surinktus pinigų atiduoti S. Cedrovskiui. Jis kartu su P. Izakovičiumi 1713 m. spalį atvyko į Vilnių ir oficialiai paskelbė, kad perima senųjų muitų kontrolę. M. Katilo patikėtinis Mozyriaus vėliavininkas Aleksandras Pšezdeckis (*Alexander Przedziecki*), kuris buvo vyriausiasis administratorius, tvarkęs tiek senuosius, tiek ir naujuosius muitus tarp 1713 m. balandžio iki spalio mėn., turėjo pasakyti, kiek pinigų iš senųjų muitų buvo surinkta per tą laiką. Visi pinigai turėjo būti gražinti⁵⁶. Po savaitės valdovui iš Vilniaus buvo išsiųsta 10 tūkst. talerių, t. y. apie 80 tūkst. auksinų šilingine moneta. Neaišku, ar iš J. Šreterio pavyko atgauti kiek nors pinigų. Greičiausiai S. Cedrovskis valdovui išsiuntė avansą iš savų arba skolintų pinigų, mat jis liepė saksų daliniams, neseniai įžengusiems į Lietuvą, Kauno muitinėje areštuoti du iš Karaliaučiaus plaukiančius J. Šreterio laivus su prekėmis⁵⁷. Iš karto iš A. Pšezdeckio, M. Katilo patikėtinio, S. Cedrovskiui pavyko atgauti tik 13 tūkst. auksinų. Matyt, daugiau pinigų Mozyriaus vėliavininkas su savimi neturėjo – anksčiau surinkti pinigai jau buvo atiduoti M. Katilui. Kadangi šis netryško noru atiduoti pinigų, S. Cedrovskis išvyko „aplankyti“ Lietuvos iždininko dvarų su saksų kariuomenės būriu. S. Cedrovskis turėjo iš anksto paruoštą J. Flemingo įsakymą Saksonijos kariuomenės vadovybei Lietuvoje, kad reikalui esant šis S. Cedrovskiui duotų tiek vyrų, kiek jam reikės.

S. Cedrovskis su saksų kariuomenės būriu pirmiausia nužygiavo į pagrindinį M. Katilo dvarą Hanutus (*Hanuty*) Ašmenos paviete. Pats iždininkas buvo uždarytas į namų areštą, o jo valdos plėštos tol, kol šis sutiko sumokėti kompensaciją už senuosius muitus, surinktus nuo balandžio mėnesio⁵⁸. Susitvarkę su M. Katilu, saksai puolė Lietuvos muitines bei ten dirbančių M. Katilo patikėtinių dvarus, kol perėmė senųjų muitų kontrolę į savo rankas⁵⁹. M. Katilas vėliau Vyriausiajame Tribunole kaltino K. Čartoryskį ir S. Cedrovskį išvijus iš muitinių jo raštininkus, atsakingus ir už naujųjų muitų rinkimą⁶⁰.

⁵⁶ M. Ancuta K. S. Radvilai, 1713 m. spalio 29 d., ten pat, p. 126.

⁵⁷ Vyriausiojo Tribunolo byla, 1714 m. spalio 16 d., LVIA, SA, b. 415, l. 484–485.

⁵⁸ Įvairiuose šaltiniuose pateikiami skirtingi duomenys. Štai, pavyzdžiui, M. Ancuta rašė, kad iždininkas buvo priverstas sumokėti 13 tūkst. auksinų, žr.: M. Ancuta K. S. Radvilai, 1713 m. gruodžio 3 d., AGAD, AR, V, sygn. 126; Žemaitijos teismo knygoje yra aktyfiktuotas Augusto II raštas M. Katilui, kuriuo jam liepiama sumokėti 9 tūkst. timpų S. Cedrovskiui, gautų iš senųjų muitų administravimo, žr.: Augusto II asignacija S. Cedrovskiui, 1714 m. lapkričio 8 d., LVIA, SA, 14511, l. 130–131.

⁵⁹ Augusto II universalas, 1713 m. rugsėjo 21 d., ten pat, Lietuvos metrika, b. 159, l. 224–225; Nuomos kontrakto patvirtinimas, be datos, Biblioteka Ossolineum, sygn. 3209, k. 332–333; amžininkų konflikto atpasakojimas, LMAVB, f. 17, b. 177, l. 574–576; Vyriausiojo Tribunolo bylos, 1714 m. gruodžio 22 d. ir 1715 m. sausio 15 d., LVIA, SA, b. 419, l. 365–368, 1252–1257; M. Ancuta K. S. Radvilai, 1713 m. lapkričio 12 ir 19 d., AGAD, AR, V, sygn. 126.

⁶⁰ Vyriausiojo Tribunolo byla, 1715 m. gegužės 18 d., LVIA, SA, b. 422, l. 402–407.

Kad M. Katilui nekiltų minčių toliau priešintis, karalius dar išleido dokumentą, kuriuo Lietuvos išdininkas buvo kviečiamas stoti į artimiausio seimo teismą⁶¹.

Senųjų muitų perėmimas į S. Cedrovskio rankas sutapo su Saksonijos kariuomenės įvedimu į Lietuvą. Naujųjų muitų pajamos per 1714 m. siekė daugiau kaip 160 tūkst. auksinų, kas buvo kur kas daugiau negu pajamos 1713 (110 tūkst.) ar 1715 m. (128 tūkst., tų metų pabaigoje Saksonijos kariuomenė paliko Lietuvą)⁶². Keliolika tūkstančių kariuomenės karių turėjo pagyvinti krašto prekybą, kas atsispindi išaugusiose pajamose iš muitų. Tiesa, 1714 m. užfiksuota daug nusiskundimų S. Cedrovskio vykdomu senųjų muitų administravimu⁶³. Iš tikrųjų saksai turėjo smarkiai sustiprinti senųjų muitų surinkimo kontrolę – pats S. Cedrovskis nevensgė pasinaudoti saksų kareiviais, kai jam reikėdavo, nes, kaip minėta, tam turėjo J. Flemingo pasirašytą įsakymą. Taip pat buvo skundžiamasi, kad dėl senųjų muitų rinkimo yra skriaudžiami naujųjų muitų rinkėjai, t. y. seniesiems muitams surenkama didesnė suma negu priklausio⁶⁴.

Matyt, M. Katilas ir toliau neatsisakė planų perimti senųjų muitų kontrolę, nes 1714 m. rugpjūčio mėnesį Jurbarko muitinėje saksų kariuomenės sargyba sustabdė ir areštavo į Karaliaučių plaukusius Lietuvos išdininko laivus su prekėmis⁶⁵. S. Cedrovskis senuosius muitus administravo iki 1715 m. balandžio mėnesio, kai valdovas nuomą perleido Lietuvos rūmų vėliavininkui Mykolui Puzynai⁶⁶. Galima numanyti, kad pavietų seimelių nusiskundimai S. Cedrovskio administravimu buvo viena iš priežasčių perleisti

⁶¹ Iš pradžių M. Katilas buvo šaukiamas per 6 savaites atvykti į karališkąjį asesorių teismą, žr.: Augusto II šaukimas į teismą M. Katilui, 1713 m. rugsėjo 22 d., *ABAK*, t. 7, c. 156–157; vėliau buvo nusiųstas kvietimas į seimo teismą, žr.: 1713 m. lapkričio 20 d., LVIA, SA, b. 60, l. 87–88. Įdomu, kad valdovo teisė į senųjų muitų administravimą buvo grindžiama... Lenkijos konstitucijomis: *praw y konstytucyi Koronnych ktoremi prowenta stolu naszego do wolney naszey dispozycyi sa zostawione, clo stare nazwane nam nalezące ku lepszemu stolu naszego dochodowi należycie y prawnie w administracyj urodzonego Stefana Cedrowskiego podali y on na fundamencie praw y konstytucyi Koronnych y na woli naszey do prawa się stosuicy ugruntowany zostaięc dispozycye tegoz cla starego po komorach celnych uczyni*.

⁶² M. Š a p o k a, min. veik., p. 65.

⁶³ Naugarduko seimelio pasiuntinių instrukcija pas Augustą II, 1714 m. lapkričio 13 d., LVIA, Lietuvos metrika, b. 581, l. 859–862; Minsko seimelio pasiuntinių instrukcija pas Augustą II, 1714 m. gruodžio 15 d., AGAD, AR, II, sygn. 45, l. 107–108.

⁶⁴ Kristupas Kaminskis (*Krzysztof Kamiński*) Stanislovui Denhofui (Stanisław Denhoff), 1715 m. rugpjūčio 10 d., BCzar, sygn. 5846, nr. 17142; Kazimieras Krulikovskis (*Kazimierz Królikowski*) S. Denhofui, 1715 m. rugpjūčio 26 d., ten pat, sign. 5864, nr. 20124.

⁶⁵ M. Katilo skundas, 1714 m. rugsėjo 4 d., LVIA, SA, b. 4726, l. 535. M. Katilas kaltino K. Čartoryskį veikiant kartu su S. Cedrovskiu, o K. Čartoryskis išsigynė kaltinimų, teigdamas, kad S. Cedrovskis veikia paklusdamas J. Flemingo valiai, žr.: Vyriausiojo Tribunolo byla, 1715 m. birželio 3 d., ten pat, b. 219, l. 1174–1175.

⁶⁶ Augusto II raštai, atšaukiantys S. Cedrovskį iš senųjų muitų administratoriaus pareigų, 1715 m. balandžio 9 d., ten pat, b. 4729 I dalis, l. 580–583.

senujų muitų nuomą M. Puzynai. Seimeliai labai priešinosi Augusto II politikai laikyti saksų kariuomenę Lietuvoje. Atrodytų, buvo logiška padaryti tam tikrų nuolaidų seimeliams ir pašalinti skundų sulaukiantį nuomininką, kas paties Augusto II ar jo pajamų iš esmės nepalietų. M. Puzyna atvyko į Vilnių 1715 m. balandžio mėnesį ir liepė paskelbti, kad jis perima senujų muitų kontrolę. Tai nustebino S. Cedrovskį, kuris nenorėjo paklusti M. Puzynai ir kalbėjo, kad valdovas vėl persigalvos ir sugrąžins muitų kontrolę jam. M. Puzynai netgi buvo siūlomas kyšis, kad šis atsisakytų senujų muitų. Tai parodo, kokia tai buvo geidžiama pozicija XVIII a. pradžios Lietuvoje. Kai M. Puzyna atsisakė kyšio, S. Cedrovskis ir K. Čartoryskis, greičiausiai veikdami per J. Flemingą, sugebėjo pakeisti M. Puzynos kontrakto sąlygas, pagal kurias jis turėjo sumokėti valdovui 100 tūkst. timpų (t. y. maždaug dvigubai daugiau, negu numatė koekvacijos įstatymas) per metus⁶⁷.

Nenurimo ir M. Katilas, kuris 1715 m. pavasarį vėl pabandė kelti savo pretenzijas į senujų muitų administravimą paduodamas skundą į Vyriausiąjį Tribunolą. Atsakydamas į tai, Augustas II parašė laišką ir įspėjo Vyriausiąjį Tribunolą, kad senujų muitų administravimo teisės jis nesiiimtų nagrinėti, nes tokia byla nepriklauso jo kompetencijai⁶⁸. Galiausiai 1715 m. rugpjūčio mėnesį M. Katilas nusileido. Jis parašė laišką Augustui II, kuriame teigė, kad neketina kelti bylos Vyriausiajame Tribunole ir paprašė pagalbos atgaunant areštuotus laivus. Skųsdamasis dėl saksų karių nuniokotų savo dvarų jis pareiškė, kad nebegalvoja apie senujų muitų administravimą⁶⁹.

1715 m. rudenį prasidėjo prieš valdovo politiką nukreiptas bajorijos judėjimas, išaugęs į Tarnogrudo (Lenkijoje) ir Vilniaus (Lietuvoje) konfederacijas. 1716 m. kovo 23 d. suformuotoje prieš valdovo Augusto II politiką nukreiptoje Vilniaus konfederacijoje nuspręsta senujų muitų kontrolę perduoti Lietuvos konfederacijos maršalui Ašmenos vėliavininkui Kristupui Sulistrovskiui (*Krzysztof Sulistrowski*) nuo 1716 m. balandžio 20 iki 1717 m. balandžio 20 d., už tai valdovo išdui sumokėti 50 tūkst. auksinų. Toks sprendimas buvo argumentuojamas tuo, kad šiuos muitus tvarko svetimšaliai (t. y. saksai) ir žydai, kurie daro dideles kliūtis prekybai rinkdami didesnius muitus negu priklauso⁷⁰.

Visgi ne viskas konfederatams klostėsi sėkmingai – kontroliuojant senuosius muitus susidarė dviguba valdžia. Atskirų muitinių nuomos kontraktus sudarinėjo ir Lietuvos generalinės konfederacijos maršalas K. Sulistrovskis, ir valdovo pavedimu senuosius muitus kontroliuojantis Lietuvos dvaro vėliavininkas M. Puzyna⁷¹. 1716 m. birželio mėnesį

⁶⁷ M. Puzynos laišakai Lenkijos kancleriui J. Šembekui: 1715 m. balandžio 21, 28, gegužės 26 d., BCzar, sygn. 469, nr. 65, 68, 86.

⁶⁸ Augustas II Vyriausiajam Tribunolui, 1715 m. birželio 8 d., AGAD, AR, II, sygn. 2295.

⁶⁹ M. Katilas Augustui II, 1715 m. rugpjūčio 9 d., BCzar, sygn. 470, nr. 35.

⁷⁰ *Suplement Generalney Konfederacyi Woiewodztw y Powiatow Wielkiego Księstwa Litewskiego* (be v. ir d.; senasis spaudinys).

⁷¹ M. Ancuta K. S. Radvilai, 1716 m. balandžio 20 d., AGAD, AR, V, sygn. 126; K. Sulistrovskis Laurynei

prasadėjus taikos deryboms Liubline tarp konfederatų ir Augusto II įgaliotinių, senųjų muitų kontrolės klausimas buvo vienas svarbiausių dalykų, stabdžiusių derybas. Reikalavimas, kad senieji muitai liktų kontroliuojami ne valdovo, bet Respublikos, t. y. konfederatų, buvo įtrauktas į konfederatų reikalavimus taikos sudarymui⁷².

Amžininkų nuomone, pagrindinė priežastis, kodėl Lietuvos konfederacija nusprendė perimti senųjų muitų kontrolę, buvo pinigai. Kaip minėta, pajamos iš muitų buvo vienas iš nedaugelio grynųjų pinigų šaltinių XVIII a. Lietuvoje. Konfederacijos lyderiai buvo kilę iš vidutinės bajorijos, tad jie tiesiog negalėjo atsispirti pagundai lengvai pasipelnyti⁷³.

Visgi kiti šaltiniai rodo, kad konfederatų noras atimti senųjų muitų kontrolę iš valdovo siejosi ne tik su realiu pasipelnymo šaltiniu. Lietuvos konfederatų vadovybės aplinkoje parašytas dokumentas – „atsakymas apie Lietuvos senuosius muitus į Jo Didenybės Karaliaus pasiūlymus, pateiktus per jo komisarus“ atskleidžia konfederacijos judėjimo ir nepasitenkinimo valdovu priežastis. Valdovui buvo priminta, kad jis jau tris kartus prisiekė *pacta conventa* ir vis tiek nevykdo savo priesaikos. Greta bendro nepasitenkinimo valdovo vykdoma politika (atsisakymas sušaukti seimą, saksų kariuomenės įvedimas į Lietuvą) pažerta kaltinimų ir dėl senųjų muitų. Valdovas apkaltintas, kad jo teisės į senuosius muitus nesiremia jokia teise, išskyrus jėgą. Tai buvo aliuzija į saksų kariuomenės pasitelkimą vidaus politikoje 1714 m. Esą tik su jos pagalba valdovas atsiėmė senųjų muitų kontrolę. Augustas II buvo pavadintas *mala fide possessor*⁷⁴, jam priminta, kad pažeistas įstatymas neturi tapti norma, o pažeidimą reikia pašalinti. Kaltinti ir senatoriai, neprižiūrintys Respublikos įstatymų, todėl koekvacijos įstatymo nuostata dėl senųjų muitų kontrolės ir neįgyvendinta. Anot konfederatų, taip du luomai (karalius ir senatas) pažeidinėjo įstatymą, dėl kurio neverta ir diskutuoti, ir tik šlėkta yra pasirengusi savo teises ginti. Konfederatai prieštaravo ir valdovo atstovų teiginiui, kad elekciniam

Kočinskiui (*Wawrzyniec Koczyński*) dėl Pinsko muitinės nuomos, be datos, LMAVB RS, f. 273, b. 2283. K. Sulistrovskis perleido visas muitines Steponui Mackievičiui (*Stefan Mackiewicz*), Ašmenos pareigūnui, o šis jas pernuomojo tretiesiems asmenims – taip vėl gavosi trijų lygių nuoma; M. Puzynos nuomos kontraktas Lietuvos Brastos muitinei (su paliktu tarpu įrašyti nuomininko pavardei), be datos, LMAVB RS, f. 273, b. 1932; M. Puzynos nuomos kontraktas su Vitebsko kaštelionu Marcijonu Oginskiu (*Marcjan Ogiński*) dėl Daugplio muitinės nuomos, 1716 m. vasario 11 d., BPANKr, sygn. 6104, l. 14; M. Puzynos universalas, pranešantis, kad Polocko muitinės senųjų muitų rinkimas yra išnuomotas Vitebsko kaštelionui M. Oginskiui, 1716 m. balandžio 20 d., ten pat, l. 18. M. Oginskis nepasirašė 1716 m. Vilniaus konfederacijos steigimo akto, todėl muitinę nuomojosi ne iš konfederacijos maršalo, bet iš M. Puzynos. Prie konfederacijos jis prisijungė tik rugpjūčio mėnesio viduryje.

⁷² Konfederatų reikalavimai taikos sutarčiai, be datos, LMAVB RS, f. 9, b. 3116, l. 80; kita kopija su nurodyta data 1716 m. birželio 10 d., ten pat, f. 17, b. 177, l. 765.

⁷³ M. Ancuta K. S. Radvilai, 1716 m. balandžio 14 d., AGAD, AR, V, sygn. 126. M. Ancuta pasirašė konfederacijos aktą, bet visą laiką kritiškai žiūrėjo į konfederacijos siekius.

⁷⁴ Lot.: Asmuo, kontroliuojantis turtą kaip jo savininkas, nepaisant fakto, jog tas asmuo žino, kad jis nėra teisėtas savininkas.

seime įstatymo nebuvo galima priimti, mat tuo metu valdovas dar nebuvo išrinktas⁷⁵. Konfederatai retoriškai klausė valdovo atstovų, iš kurios Saksonijos vietos toks teiginys yra atsivežtas? Tai buvo aliuizija į Respublikoje vyraujančią nuostatą bet kokios šalies valdymo sistemą, kur monarchas turi daugiau teisių negu Respublikoje, tarp jų ir Saksoniją, vadinti absoliutine monarchija. Priminta, kad visi svarbiausi Respublikos įstatymai buvo sukurti elekciniame lauke. Senųjų muitų gražinimas valdovo kontrolei esą sujauktų visą Respublikos santvarkos principą: buvo retoriškai klausama, kam tada laisvai tautai reikia rinkti karalių, jeigu jis gražią ir puikiai suderintą valstybės struktūrą bei krauju iškovotas laisves pažeidinėja. Esą nesilaikant vieno dalyko (senųjų muitų kontrolės), galima visus įstatymus ir visas laisves pažeisti⁷⁶. Skaitant tokią argumentaciją nestebina, kad Lietuvos konfederatai taip atkakliai gynė savo teises į senųjų muitų administravimą, bei priešinosi valdovo aplinkos bandymams revizuoti koekvacijos įstatymą. Jie jautėsi savo krašto šeimininkais, todėl manė, kad gali nepaklusti, jų manymu, neteisėtiems valdovo sprendimams ir daryti tai, kas reikalinga bendrajam gėriui užtikrinti.

Ginčai dėl senųjų muitų vyko toliau. Štai birželio 27 d. posėdyje Trakų vaivada Kazimieras Oginskis (*Kazimierz Ogiński*) protestavo, kad į paliaubų tarp saksų kariuomenės ir konfederatų tekstą buvo įrašytas punktas dėl senųjų muitų administracijos gražinimo valdovui. Į tai Augusto II atstovai atsakė, kad šis įstatymas buvo priimtas elekciniame seime be valdovo ir tik laikinai, t. y. dvejiems metams. Tik įžengęs į sostą valdovas nesutiko su šiuo įstatymu ir iš karto perėmė senųjų muitų kontrolę. Jeigu iš tikrųjų valdovas nebūtų administravęs šių muitų, tuomet Lietuvos išdas turėjo jam mokėti įstatyme nustatytą sumą pinigų, o to nebuvo ir Lietuvos išdininkas negalys pateikti jokių kvitų, gautų iš valdovo dvaro už šių sumų priėmimą. Taip pat 1703 m. seime, kur seimo maršalka buvęs lietuvis, lietuviai galėjo iškelti šį klausimą, jeigu turėjo kokių nors pretenzijų valdovui, bet to nepadarė. Liepos 3 d. pagaliau buvo pasiektas susitarimas: Lietuvos konfederatai sutiko atsisakyti senųjų muitų kontrolės, bet prašė valdovo įgaliotinių įsipareigoti sumokėti kaip kompensaciją 50 tūkst. timpų. Nenorėdami ginčytis ir greičiau sudaryti paliaubas, valdovo įgaliotiniai sutiko. Pinigai turėjo būti sumokėti muitines administruojantiems raštininkams kaip kompensacija, nes daugelis jau buvo susimokėję už muitinių nuomą. Tą turėjo padaryti valdovo įgaliotinis Lietuvos dvaro vėliavininkas M. Puzyna. Jis turėjo nuspręsti, kiek pinigų kam kompensuoti arba kuriam laikui palikti tvarkyti muitinę kaip kompensaciją⁷⁷.

⁷⁵ Toks valdovo teiginys buvo netikslus, nes koekvacijos įstatymas buvo patvirtintas 1697 m. karūnaciname seime.

⁷⁶ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacija savo komisarams, paskirtiems į derybas, 1716 m. birželio 29 d., LMAVB, f. 17, b. 177, l. 799–800; Atsakymas apie Lietuvos senuosius muitus į Jo Didenybės Karaliaus pasiūlymus, pateiktus per jo komisarus, be datos, ten pat, l. 807–809.

⁷⁷ 1716 m. birželio 27, 30, liepos 1 ir 3 d. posėdžių aprašymas, ten pat, f. 9, b. 3116, l. 53, 66–68.

1716 m. liepos 4 d. pasirašytų paliaubų tarp konfederatų ir saksų kariuomenės 7 punktą numatė, kad senųjų maitių tvarkymas turi tuoj pat grįžti valdovo dvaro kontrolei kartu su ekonomijų valdymu, o galutinį sprendimą priims seimas⁷⁸. Vėliau pateiktuose oficialiuose konfederatų reikalavimuose taikos sutarčiai senųjų maitių klausimas neliestas, tik lakoniškai paminėta, kad sprendimą turės priimti seimas⁷⁹. Iš tikrųjų, kitą dieną po paliaubų pasirašymo Lietuvos generalinės konfederacijos maršalas Kristupas Sulistrovskis išleido universalą, kuriuo įsakė visų maitinių laikytojams ir raštininkams perleisti senųjų maitių kontrolę Lietuvos dvaro vėliavininkui Mykolui Puzynai ir jo atsiųstiems įgaliotiniams⁸⁰.

Nebylusis seimas suspendavo Vyriausiojo Tribunolo dekretus, priimtus prieš Stefaną Cedrovskį, bet galutinio sprendimo, kaip žadėta paliaubų sutartyje, dėl senųjų maitių administravimo klausimo nepriėmė. Po Nebyliojo seimo buvo sudaryta speciali karališkoji komisija, turėjusi patikrinti karališkąsias ekonomijas bei nuspręsti, ar skundai dėl S. Cedrovskio senųjų maitių administravimo buvo pagrįsti⁸¹.

Išvados

Apibendrinant galima teigti, kad koekvacijos įstatymo dalis dėl senųjų maitių sukėlė įdomų konfliktą Lietuvos vidaus politikoje 1710–1717 m. Per beveik 8 metų laikotarpį Lietuvos senieji maitai turėjo 5 administratorius. Dažna administratorių kaita negalėjo padėti pagerinti maitinių darbo. Teisinio apibrėžtumo trūkumas koekvacijos įstatyme leido valdovo dvarui ir Lietuvos iždininkui įstatymą aiškinti jiems palankia linkme ir varžytis dėl senųjų maitių tvarkymo. 1716 m. prie jų prisijungė ir suformuotos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos vadovybė. Visos pusės atkakliai gynė savo teisę į senuosius maitus, nes tai buvo vienas iš nedaugelio greitų ir pastovių grynųjų pinigų šaltinių to meto Lietuvoje. Konfederatai labai atkakliai gynė savo teises į senųjų maitių administravimą ne tik dėl lengvo pasipelnymo šaltinio, bet ir dėl to, kad tai tapo nepasitenkinimo valdovu išraiška: karalius tik jėga atsiėmė senųjų maitių administravimą ir nepripažino Respublikos bajorijos elekciniame lauke priimto ir karūnaciniam 1697 m. seime patvirtinto, todėl visa apimtimi įsigaliojusio koekvacijos įstatymo. Toks valdovo elgesys buvo visiškai priešingas bajoriškosios demokratijos koncepcijai.

⁷⁸ Paliaubų susitarimas, 1716 m. liepos 4 d., ten pat, l. 69.

⁷⁹ Konfederatų reikalavimai taikos sutarčiai, 1716 m. liepos 14 d., ten pat, l. 80.

⁸⁰ K. Sulistrovskio universalas, 1716 m. liepos 5 d., ten pat, f. 17, b. 177, l. 809–810.

⁸¹ *V/L*, t. 6, s. 144; Augusto II universalas dėl komisijos sudarymo, 1717 m. kovo 27 d., LVIA, Lietuvos metrika, b. 155, l. 996–1001.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701–1702. Wyd. P. Smolarek, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1962.

Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego. T. 2–6. Petersburg: J. Ohryzki, 1859–1860.

Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego [...] teraz zaś piąty raz, za szczęśliwie panującego Naiśnieyszego Krola Jego Mosci Augusta Trzeciego przedrukowany. Wilno: Drukarnia J. K. M. Akademicka Societati Jesu, 1744.

Suplement Generalney Konfederacyi Woiewodztw y Powiatow Wielkiego Xięstwa Litewskiego (be v. ir d.; senasis spaudinys).

Wywody prawa o clach W. X. Litt. Na których ułożenie instruktarza do exakcyi celnych fundować się powinno (1766, be v.; senasis spaudinys).

Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. T. 4, 7–8. Вильна: типография А. К. Кирпора, 1870–1875.

CIEŚLA, Maria. Żydowscy celnicy w Wielkim Xięstwie Litewskim w XVII–XVIII wieku. *Studia Judaica*. T. 19. 2016. Nr. 2(38), s. 229–249.

FILIPCZAK-KOCUR, Anna. *Skarb Litewski za pierwszych dwu wazów 1587–1648*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994.

FILIPCZAK-KOCUR, Anna. *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty – Ustawy – Realizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2006.

KARALIUS, Laimontas. XVI a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės munitinės aktai Lietuvos Metrikoje (šaltiniotyrinės problemos). In: *Konstantinas Jablonskis ir istorija*. Sud. E. Rimša. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 197–214.

Lietuvos istorija. T. 6: SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

NYCZ, Michał. *Geneza reform skarbowych sejmu niemego (studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697–1717)*. Poznań: Pozn. Tow. Przyjaciół Nauk, 1938.

PIETKIEWICZ, Krzysztof. *Wielkie Xięstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*. Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 1995.

RYBARSKI, Roman. *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michala Korybuta i Jana III*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1939.

STAŃCZAK, Edward. *Kamera saska za czasów Augusta III*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, s. 31–58.

ŠAPOKA, Mindaugas. *Warfare, Loyalty and Rebellion: The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–17*. London, New York, NY: Routledge, 2018.

ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Iš LDK iždo komisijos istorijos: Iždo komisijos veiklos tikrinimas 1792–1793 m. In: *Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*. Red. E. Rimša. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 307–322.

TYLA, Antanas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas. XVI amžiaus antroji pusė – XVII amžiaus vidurys*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai, 2012.

TYLA, Antanas. Lietuvos rūmų įždas: pajamų šaltiniai ir jų panaudojimas (XVI a. pab. – XVII a.). *Lietuvos istorijos metraštis*. 1995, 1996, p. 29–48.

WASCHKO, Stanisław. *Celnictwo w Polsce przedrozbiorowej*. Sopot–Poznań: Nakł. Wyższej Szkoły Ekon., 1960.

ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКИЙ, Митрофан. *Государственное хозяйство великого княжества Литовского при Ягеллонах*. Т. 1. Киев: тип. Имп. Ун-та, 1901.

ЖЕРЕБЦОВА, Лариса. Структура таможенной системы Великого Княжества Литовского в конце XV – середине XVI вв. In: *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velikogo kniazivstva Litovskogo*. Т. 1. Київ: Інститут історії України, 2009, с. 144–162.

КИТУРКО, ИРИНА. Деятельность скарбовой комиссии Великого Княжества Литовского по созданию таможенной службы как пример модернизации государственной системы управления во второй половине XVIII в. *XVIII amžiaus studijos*, t. 1, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 114–127.

THE ADMINISTRATION OF THE OLD CUSTOMS DUTIES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN 1710–1717

Summary

MINDAUGAS Š A P O K A

This article analyses the issue of the old customs duties in Lithuania. There were two types of customs duties in Lithuania: old customs duties and new customs duties. The former were all duties imposed by the grand dukes of Lithuania until the mid-sixteenth century, while the latter duties were levied by the Polish-Lithuanian sejms. The nobility were exempted from paying the old customs duties. The income from the old customs duties formed part of the King's budget to maintain his court, while the income from the new customs duties was part of the Lithuanian state budget.

The *coaequatio iurum* law of 1697 changed the administration of the old customs duties. It determined that the income would be part of Lithuania's state budget. The Lithuanian treasurer was to administer the old customs duties and pay 50,000 zloties to the king in exchange for a certain fee derived from the duties.

Lithuanian treasurer Ludwik Pociiej probably administered the old customs duties from 1703.

Having returned to the Commonwealth after his forced abdication, the Polish King Augustus II did not accept the right of the Lithuanian treasurer Michał Kociej, whom the King appointed to the office in 1710, to administer the old customs duties. The King appointed Jan Szreter as administrator. Later, in 1713, the administration was granted to Stefan Cedrowski and Pinkas Szakowicz. In April of 1715, the administration was transferred to Michał Puzyna. Lithuanian treasurer Michał Kociej did not renounce his rights to administer the old customs duties. However, his sustained efforts to regain the control were crushed by his arrest under the order of Stefan Cedrowski in late 1713.

In 1716, the newly formed Vilnius Confederation, noble union rallied to resist the King's policy of defying the Commonwealth's laws, made a claim to the administration of the old customs duties. The dispute on the control of the old customs duties significantly hindered the progress in the peace negotiations between the confederates and the representatives of the King in June and July of 1716. The final agreement foresaw that the control of the old customs duties would be returned to the King, while he would pay a compensation for the administrators of customs houses who had paid the rent to the leaders of the confederation.

The old customs duties were one of the few fast cash sources in the early modern Lithuania. This is why the King, the treasurer, and the confederates wanted to keep the administration of these duties in their hands. Lithuanian officials competed for the right to participate in tax farming by paying cash advances to either of the parties for the right to rent certain customs houses. The confederates ardently defended their right to administer the old customs duties not only because of the profit, but also because it became a symbol of the dissatisfaction with the King's policies. By claiming the administration of the old customs duties to himself, the King did not recognize the *coequatio iurum* law of 1697 which he had confirmed upon his coronation. Such behaviour of the King contradicted the concept of noble democracy.

Gauta 2019 m. sausio mėn.
Priimta 2019 m. kovo mėn.

Mindaugas Šapoka – humanitarinių mokslų daktaras. Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Moksliniai interesai: ankstyvosios moderniosios Rytų ir Centrinės Europos istorija, Lenkijos ir Lietuvos istorija 1655–1763 m., britų istorija (Jakobitizmas)

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
el. paštas: mind.sapoka@gmail.com

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 1. – 2019. – 260 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų pirmojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 1

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 08 19. 17,58 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius